

IZ STAROG I NOVOG ZAGREBA III

Izdanje Muzeja grada Zagreba, 1963.

Treći svezak zbornika »Iz starog i novog Zagreba« potvrđuje renommée koji je stekao prethodnim brojevima (1., 2.). To u prvom redu dokazuju kvalitetni prilozi naših javnih i kulturnih radnika, a zatim lijepa oprema i mnogobrojne ilustracije teksta. Osim toga potrebno je istaći da se ovaj svezak zbornika razlikuje od dosadašnjih publikacija pojedinih muzeja koje gotovo isključivo donose priloge muzejskih radnika. U ovom slučaju zaista je hvale vrijedan trud redakcije da zajedničkom temom — grad Zagreb, njegova prošlost, sadašnjost i budućnost — okupi što veći broj suradnika koji nisu isključivo vezani za muzejski sektor, a opet su svojim radom ili funkcijama povezani s naznačenom temom. Ako se i dalje nastavi sa proširivanjem kruga suradnika brže će se i uspješnije ostvariti zadatak edicije koji je naznačen u predgovoru: »... da prikupi i publicira radove koji će biti neophodno potrebni i moći poslužiti kod pisanja jedne opće sveobuhvatne historije Zagreba, kakvu ovaj grad još nema.«

Prilozi su poredani kronološki, a uvod im čini toplo i neposredno pisan članak ing. Borisa Bakrača: »Grad našeg djetinjstva uvijek je najdraži.« U njemu se autor osvrće na predratni Zagreb, grad njegovog djetinjstva, na grad-buntovnik u ratnim godinama i na poslijeratni gigant koji se snažno razvija. Unatoč distinkcijama »stari« i »novi« Zagreb, za one koji u njemu žive i koji su vezani uspomenu djetinjstva, on ostaje unatoč svih promjena cjevit, lijep i dragi grad.

Dr Ana Deanović iznosi nove podatke iz prošlosti zagrebačke katedrale do kojih je došla na osnovu iskapanja u kapeli sv. Stjepana i sondiranjem terena između kapele i katedrale. Povezujući te rezultate s arhivskim podacima utvrdila je da su u predtatarsko vrijeme na ovom teritoriju postojale dvije crkvene građevine. Jedna, manjih razmjera, koja se može datirati od IX do XI st. i druga, monumentalnija, čiji se tlocrt i dimenzije zasada ne mogu sa sigurnošću utvrditi, no otkriveni kontrafori nose obilježja rane gotike. Ovo otkriće dokazuje da se gotika javlja u Hrvatskoj već krajem XII i početkom XIII stoljeća pod utjecajem građevne djelatnosti u pojedinim kulturnim centrima Mađarske. Zapažanja o neobičnom položaju kontra-

fora u kapeli sv. Stjepana, zatim ona o gradnji kapele i njenom odnosu prema građevini biskupa Timoteja, upotpunjuju ovaj studiosan rad i ukazuju na potrebu nastavka započetih istraživanja o prošlosti zagrebačke katedrale.

U dosadašnjoj historiografiji tretirao se otpor protiv plaćanja crkvene desetine u XIV st. kao seljački otpor kojemu su neki pribrajali i bunu predijalista. Dr Nada Klaić istražujući uzroke buna pristupa ponovnoj analizi izvora i oslanjajući se na najkompetentnijeg stručnjaka za razvoj i porijeklo crkvene desetine u srednjevjekovnoj Hrvatskoj H. F. Schmida — iznosi da su nosioci otpora protiv crkvene desetine bili svi društveni slojevi osim kmetova. Naime, crkvena desetina na području zagrebačke biskupije razvila se na osnovu kraljevskog prava koje je kralj mogao biskupu i osporiti. Ta činjenica podsticala je plemstvo i građanstvo na neredovito plaćanje desetine. Osim toga zapaženo je da se otpor protiv desetine obično javljao poslije monetarnih reformi kako za Arpadovića tako i za Anžuvina jer je komutacija vrijednosti novca izazivala povećanje crkvenog nameta. Zato bune protiv desetine nisu bile odraz nezadovoljstva seljaka nego jedan vid borbe svjetovnog plemstva protiv svog suparnika — crkve.

Dr Ivan Bach u prilogu »Zagrebački zlatari XIV stoljeća« iznosi rezultate do kojih je došao na osnovu proučavanja arhivske građe. Ustanovio je da u XIV st. u Zagrebu rade 32 zlatara koji su bili i ugledni građani i vrsni majstori. Nažalost nijedno sačuvano zlatarsko djelo toga vremena ne može se zasada vezati uz ime jednoga od njih. Da bi pospješio istraživački rad autor napominje da je po jedan primjerak njegovog rukopisa povijesti zagrebačkih zlatara XIV st. pohranjen u Muzeju grada Zagreba i u Muzeju za umjetnost i obrt, pa se njime mogu poslužiti svi oni kojima su potrebni podaci s toga područja. Uz tekst priložena je kronološka tabela imena zagrebačkih zlatara XIV st. kako se javljaju u izvorima.

Figuralna plastika južnog portala crkve sv. Marka poslužila je kao predmet rasprava mnogih naših historičara i historičara umjetnosti. Među najnovijima dr Anđela Horvat na osnovu stilske analize zaključila je da su portal i njegova figuralna

plastika nastali početkom XV st. pod utjecajem Parlerove radionice u Pragu. Dr. Franjo Buntak podkrepljuje tu tvrdnju podacima iz suvremenih izvora u kojima se u rasponu od 1364 do 1432 godine nekoliko puta susreće u Zagrebu ime Parlera.

Među rijetkim sačuvanim gotičkim Madonama nalaze se i one iz župne crkve u Stenjevcu i Marijine kapele u Markuševcu. Dr. Andela Horvat daje detaljnu stilsku analizu ovih plastika i datira ih u vrijeme oko godine 1470—1480, jer nose obilježje »gotičkog stilskog razvoja s barokizirajućim primjesama koji je karakterističan za južnonjemačku plastiku odnosno za kiparstvo alpskih susjednih krajeva.«

Zanimljiv je pokušaj Marijane Schneider da na osnovu sačuvane likovne dokumentacije (među kojima ima nekoliko dosada neobjavljenih slika), rekonstruira građevnu povijest Remeta. Arhivska građa joj je poslužila za periodizaciju građevnog razvoja od dolaska pavlina u Hrvatsku (1240.) do otkrića Rangerovih fresaka 1938. Pomoću likovnog materijala koji potječe iz XVII, XVIII i XIX st. uspjela je da slijedi sve građevne metamorfoze ovog objekta od 1600. do potresa 1880. godine.

Trgovačko-privredni razvoj Zagreba početkom XIX st. stimuliraju mnogi dosegnjeni strani trgovci. Među ovima je i Josip Tórnó iz Mađarske trgovac, obrtnik i manufakturista čiji trgovački uspon i pad iscrpno prati dr. Miroslava Despot.

Članak dr. Lelje Dobronić o prvim radničkim naseljima u Zagrebu koristan je prilog proučavanju socioloških problema o najranijim pojavama radnika. Kumulirajući se oko prvih manufaktura, a kasnije oko pojedinih većih industrijskih objekata, prvo radničko naselje nastaje početkom XIX st. na kraju Kožarske ulice, sredinom stoljeća u »predgrađu Sava«, a u drugoj polovici stoljeća u Radničkom dolu. Sačuvani su također podaci o pokušaju gradskog poglavarstva da izgradi posebnu »radničku četvrt«, ali ti planovi nisu ostvareni.

Sažeti prikaz razvoja radničkog pokreta u Zagrebu od druge polovice XIX st. do I svjetskog rata daje Smiljka Mateljan-Špoljarić. Iako još Zagreb nije bio razvijen industrijski centar, u gradu su se okupljali radnici u obrtničko-strukovne organizacije. Godine 1894. osnivanjem socijal-demokratske stranke započinje organiziranja stranačka djelatnost koja početkom XX st. dobija i politički karakter. Na represalije režima stranka prelazi u ilegalnost, ali nastavlja započetim radom. Prikuplja članstvo u Zagrebu i pokrajini, učvršćuje svoju organizacionu strukturu i politički položaj i rukovodi svim vidovima klasne borbe radnika. Ta intenzivna i raznovrsna dje-

latnost prekinuta je uvođenjem komesarijata u Hrvatskoj. Tek 1917. godine započinje novo razdoblje razvoja radničkog pokreta u Zagrebu.

Dr. Lelja Dobronić prvi put se u našoj naučnoj literaturi pozabavila pitanjem zagrebačkih ljetnikovaca. Već u prvoj polovici prošlog stoljeća podizane su ladanjske kuće u bližoj i daljoj okolici Zagreba, ali se njihov broj naročito povećao u drugoj polovici stoljeća. Pored osvrtu na stilske karakteristike ove arhitekture i njenu društvenu uslovljenost dr. Dobronić daje kratak pregled ljetnikovaca uže zagrebačke okolice sa posebnim osvrtom na ljetnikovce bivšeg Josipovca gdje se razvila prva planski parcelirana cottage-četvrt. Statistički podaci o zagrebačkim graditeljima XIX st. korisno će poslužiti daljnjem istraživanju, jer djelatnost većine njih još nije naučno prikazana.

Nekoliko dosada neobjavljenih fotografija iz fototeke Muzeja grada Zagreba, koje dokumentiraju burne događaje u Zagrebu 1903. popraćene su veoma živim i zanimljivim tekstom dra Franje Buntaka. Na osnovu arhivske građe, suvremene štampe i literature, uspješno je rekonstruirana uzbudljiva atmosfera zagrebačkih ulica od sredine marta do početka novembra 1903. Poznati su uzroci i ciljevi tog revolucionarnog pokreta kao i njegovi oskudni rezultati. Međutim bili su nepoznati podaci o neprestanom spontanom reagiranju zagrebačkih građana protiv političke režima. Brojne protestne skupštine i demonstracije koje su pokretali napredni studenti uključile su u svoje redove i radnike i siromašnije građane. Akcije demonstranata koje ni policija ni vojska nisu mogli suzbiti, izazvale su takovu napetost da je ban Khuen-Héderváry takoreći pobjegao. Dr. Buntak ističe da je Zagreb odigrao značajnu ulogu u općoj revolucionarnoj situaciji 1903, jer je svojim držanjem davao poticaj i podršku bunama koje su izbijale na području čitave Hrvatske.

Zaključak zagrebačkog gradskog zastupstva da se povodom smrti kralja Petra I 1921. ne održi komemorativna svečanost i ne pošalje delegacija na pogreb, bio je ozbiljan politički događaj i izazvao je različite komentare u javnosti. Temeljitom analizom izvora i suvremene štampe Hrvoje Matković otkriva povod kao i inicijatora te odluke (Stjepan Radić) i zaključuje da je ta odluka ustvari odrazila opće političko raspoloženje Hrvatske protiv nasilne politike centralizacije i Vidovdanskog ustava.

Sredinom 1935. godine KP Jugoslavije pokušala je koordinirati rad radničkih stranaka u borbi protiv fašizma i osnovala je u Zagrebu Glavni inicijativni odbor.

Prvi period njegova rada istražuje Ivan Jelić.

Ivan Šibl govori o prvim političkim akcijama komunista u okupiranom gradu. U prvim danima rata jedino je Partija mogla organizirati otpor, a Zagreb je bio grad u kome su donesene historijske odluke o nastavku borbe protiv agresora. Autor teksta naglašava da je čvrstinu i istrajnost komunista uvjetovala njihova ideološka spremnost i svijest o odgovornosti pred radničkom klasom, narodom i historijom.

Razvoj stambene izgradnje u Zagrebu poslije II svjetskog rata prikazuje dr Tomislav Timet. Od razlikuje dvije periode stambene izgradnje: od 1945—1954 i 1955—1962. U drugoj fazi naročito ističe rekordan broj novosagrađenih stanova u 1961. i 1962. godini koji nadmašuje uspjehe postignute u predratnom Zagrebu.

Zagreb sve do 1940. godine nije imao regulacioni plan razvoja. Šta je učinjeno poslije rata i kako novi urbanistički plan tretira, organizira i usmjeruje sadašnji i budući život Zagreba, iznosi ing. Zdenko Kolacio. Novi urbanistički plan predviđa dalji nastavak stambene izgradnje prema

jugu što uključuje izgradnju novih javnih i kulturnih ustanova i opskrbnih centara. Industrija bi se trebala povući na periferiju dok bi na užem području grada ostali oni pogoni koji ne smetaju normalnom životu građana. Rijeka Sava bi se uključila u gradsku strukturu izgradnjom novih rekreacionih centara a izgradnja luke odnosno kanala od Bukovja do Žitnjaka bile bi od velikog značaja za zagrebačku privredu. Gradski i javni saobraćaj prilagodio bi se i reorganizirao prema novim potrebama, a također bi se i željezničko čvorište svrshodno reguliralo. Urbanistički plan poveo je računa i o sportsko-rekreacionim površinama, grobljima i zelenilu. Posebna pažnja posvećuje se onim objektima i urbanističkim cjelinama koje se kao izuzetne kulturno-historijske vrijednosti moraju sačuvati nepromijenjene.

Treći svezak Zbornika »Iz starog i novog Zagreba« izazvao je znatan interes građana pa je potrebno spomenuti da su štampani i separati spomenutih priloga koji se mogu nabaviti u Muzeju grada Zagreba. Vrlo uspješni omot trećeg sveska izradio je likovni suradnik Muzeja grada Zagreba Joža Ladović.

Maja Šercer

DVIJE PUBLIKACIJE MUZEJA U ŽUPANJI

Muzej u Županji pokazuje od svoga osnivanja neobičnu aktivnost i na polju izložbene djelatnosti kao i u izdavačkom pogledu. Kao peta sveska muzejskih edicija izašao je iz štampe mali ali ukusan vodič po zbirnama muzeja, koji posjeduje zanimiv kulturno historijski i etnografski materijal. U vodiču je iznesen najprije kratak historijat muzeja od njegova osnivanja godine 1953. na ovamo. Saznajemo da je godine 1954. priređena prva muzejska izložba »Dokumenta iz NOB-e« a povodom 10-godišnjice oslobođenja je bila priređena velika izložba posvećena socijalističkoj izgradnji Županje i čitavog kotara. 1957. smješten je muzej u zgradu nekadanjeg »čardaka« u kojoj se i danas nalazi. Sabrani materijal podijeljen je na slijedeće zbirke: paleontološko-arheološku, zbirku Vojne Krajine, građanske epohe, radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe, socijalističke izgradnje i etnografsku. Vodič uz tekst imade i nekoliko uspješnih fotografija važnijih i zanimljivijih eksponata, koji se nalaze u zbirnama muzeja.

M. Despot

U izdanjima Muzeja u Županji izišla je ovih dana nevelika brošura dra Marka Kadića, poznatog našeg veterinarskog stručnjaka i etnologa, pod naslovom: »Iz povijesti svinjogojstva Slavonske Posavine«, povjesno-etnografski zapisi. Kako sam podnaslov upućuje, u broširi su sabrani dragocjeni podaci o razvoju ove važne grane narodne privrede Slavonske Posavine sve od 100 godina unazad kada je vladalo i kada se ovdje provodilo ekstenzivno stočarstvo u velikim slavonskim hrastovim šumama ispašom i žirenjem zadružnih čopora svinja kojima se čak tačno ni broja nije znalo. Ovo tradicionalno svinjogojstvo provodilo se ustaljenim redom, danas već gotovo nepoznatim i davno napuštenim, a uvijek zanimljivim načinom i običajima, koji pripadaju prošlosti, historiji. Živi i znalački opisi pastirskog života i života čopora (kao npr. Žirenje svinja i život svinjara, Borba nerastova, Vab, zov i imena svinja, Narodno nazivlje iz svinjogojstva), te svih radnja skopčanih s tim oblikom privrednog života naše nekadašnje Granice, drži čitateljev interes budnim sve do kraja knjige i pruža vrijedne priloge našoj ekonomskoj povijesti i etnografiji Slavonije. Knjizi je priložena 1 tabela i 10 ilustracija.

S. G.